

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXV

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Катичић, Блаже
Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1979

ЛЕЗИЧКЕ ИНДИЦИЈЕ О АУТОРСТВУ ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ
У ЈУЛИНЧЕВОМ „КРАТКОМ УВОДУ У ИСТОРИЈУ
СРПСКОГ НАРОДА”

У научним расправама о српској књизи XVIII века доста је писано о издању „Кратког введенја вѣ историю происхожденја славеносербскаго народа” Павла Јулинца. Ову књигу је објавио 1765. млетачки штампар Димитрије Геодосије уз учешће Захарије Орфелина. Сматра се да се Орфелиново заузимање око штампања Јулинчевог дела није свело на послове техничке природе, већ се он самовољно прихватио редиговања и делимичног преправљања Јулинчевог текста.¹

Улога Орфелина у судбини „Кратког увода” приказује се у најсажетијем виду овако: „Јулинчеву Историју издао је Орфелин у две варијанте. У другој варијанти, много чешћој и познатијој, он је изоставио предговор и заменио Јулинчев текст од 145—160. странице својим текстом. У измењеном тексту Орфелин је написао напомену у којој је напао аутора Плача Србији, што ће рећи себе и један свој поетски текст.”²

При читању студија, у којим се ово мишљење износи и образлаже, тешко је, међутим, отети се утиску да је оно пре производ крајње штурости биографских података о Орфелину, Јулинцу и њиховим савременицима уз прејудуцирање нагонске склоности Орфелина за мистификације неголи резултат прибирања и суптилне анализе објективних факата.

„Одиста, — пише Л. Чурчић — тешко је наћи одговор на питање зашто је Орфелину било потребно да штампа и изда текст који је нападао оно што је написао. Уосталом, када се не би радило о Орфелину, питање би било сасвим могућно и нормално. Овако, међутим, на њега ваља одговорити да је то још једна од толиких, можда и најзагонетнијих, Орфелинових мистификација.”³ Л. Чурчић сматра да је Орфелин могао да се одлучи на мењање оригиналног ауторовог текста из политичких разлога: „Издавачу Орфелину морало је бити сасвим јасно да Јулинчев предговор

¹ Александар Форишковић. *Две белешке о Захарији Орфелину*. — Зборник Матице српске за књижевност и језик. Књ. 17, св. 2, 1969; Лазар Чурчић. *Једно аушенично издање и једна мистификација Крајког увода у историју йорекла славеносрпског народа Павла Јулинца*. — Зборник Матице српске за књижевност и језик. Књ. 18, св. 1, 1970.

² Сава Паланчанин. *Data Orfeliniana*. У књизи: Орфелиново Житије Петра Великог. 1772—1972. Изложбени каталог Библиотеке Матице српске. Нови Сад, 1972, стр. 9.

³ Л. Чурчић. *Наведено дело*, стр. 56.

и текст о Бранковићу не би био добро примљен у Аустрији и да би он претрпео пословни неуспех када би књига била забрањена и запљенена. Уза све то, он је морао имати и обавезу према Јулинцу да књигу растура у Аустрији. Одлучио је зато да изостави предговор и тенденциозно дода напомену о свом тексту Плача Србије и тиме отклони неповерење и сумње на своје политичке ставове изражене у њој. Разуме се, рачунао је да ће тако и књига без сметњи ући у Аустрију.”⁴

Уосталом, Л. Чурчић не инсистира да је дат коначан одговор на питање о пореклу спорног дела Јулинчеве књиге; он допушта да је „могућно да пажљива читања других оновремених текстова и још пажљивије прегледање архивске грађе пруже поузданије и, дабогме, верније одговоре од овде наслућиваних.”⁵

Осим сведочанстава, која се откривају у архивским документима и штампаним изворима, неке важне податке за утврђивање ауторства даје испитивање језика дотичног текста у контексту књижевног израза одговарајућег доба. Упоредивање језичких особина примедбе о којој је реч са језичким квалитетима осталог текста Јулинчеве књиге, с једне, и са језичким карактеристикама Орфелинових дела, с друге стране, може допринети разјашњавању загонетака које проучаваоци српске књиге XVIII века виде у првој штампаној историји српског народа.

Осврнимо се најпре уопште на језик „Кратког увода”. У реферату за VII међународни конгрес слависта у Варшави др Александар Младеновић је цитирао одломак из Јулинчевог „Кратког увода” као пример текста на рускословенском језику с примесом појединих црта српског народног језика.⁶ Томе треба додати да у Јулинчевом „сочињенију”, поред систематских обележја рускословенског језика, тј. црквенословенског руске редакције, има доста елемената руског језика који се не идентификују са црквенословенским наслеђем. Наведимо, примера ради, један пасус из набрајања старих владара:

Радмиръ или Радомиръ
сынъ Бладиновъ,
человѣкъ чрезъ мѣру гордъ,
христѣанамъ великой супостатъ,
которія немогше терпѣтъ
озлобленія его,
бѣгали въ горы, гдѣ
отъ дикости и суровства его
уклонщеся
живѣли безопасно (стр. 17)

Радмир или Радомир
Бладинов син,
човек преко мере горд,
велики непријатељ хришћана,
који су, не могавши да трпе
његову свирепост,
бежали у планине, где су,
од дивљаштва и суровости неговне
сакривши се,
живели безопасно.

⁴ *Исѣо*, стр. 59.

⁵ *Исѣо*, стр. 57.

⁶ А Младеновић. *Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века*. — Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави. Нови Сад, 1973, стр. 44.

У овом сасвим кратком цитату читаоцу падају у очи руски облици: придев м. р. *великой* (са завршетком *-ой*), дат. мн. *христіанамъ*, инфинитив *терѣть* (са *-ть*), уз српски глаголки облик *живѣли* (уп. црквенословенско и руско *жили*). У речи *которія* је погрешно употребљено слово *і* место *и*. Све ово је карактеристично за цео Јулинчев текст, који се одликује неуједначеношћу језичког манира и ортографије.

Писац се није најбоље сналазио у примењивању морфолошких и лексичких средстава рускоцрквенословенског, руског и матерњег језика. Зато именица *фамилија* има час рускоцрквенословенски, час српски завршетак инстр. јд.: *со сѣбми его велможами* и *фамилією* 26 поред *с' фамиліомъ ихъ* 32, док у примеру в' *Боснѣ на рѣки Вербасу* 33 један иза другог долазе облици лок. јд. који припадају разним језичким системима. У деклинацији именице *кровъ*, поред погрешне употребе *ы* место *и* (*кровы краљевскія* 41—42, *Неманской кровы* 47), појављује се немогућ завршетак *-е*: *из' кошорыхъ* и *кروه* (крви') *былъ* 18.

Пишчева језичка несигурност добро се огледа у насловима појединих поглавља: *Первый рядъ сербскихъ владѣтелей или королевъ* 1, *Второй рядъ Сербо-Далматійскихъ владѣтелевъ* 12, *Третый рядъ сербскихъ краљевъ* 48. У њима се налазе облици који се косе са морфолошким нормом и црквенословенског и руског језика: ген. мн. *владѣтелевъ* (поред правилног *владѣтелей*), редни број *тредый* (са погрешним *ы* место *и*), ген. мн. *крављевъ* и *королевъ* (са завршетком *-евъ* место *-ей* или *-ь*). Јулинац није избегавао руске „дуногласне“ облике, употребљавајући их напоредо са јужнословенским (црквенословенским односно српским) „непуногласјем“: *королевъ* и *крављевъ*; усп. и *плѣнь* 10, *полонъ* 34, 40, 98.

Имајући у виду језичке квалитете Јулинчеве књиге, осврнимо се на објављену у њој закључну „политичку“, како ју је назвао Скерлић, примедбу. Њу је, мисли се, додао Орфелин. Наведимо најпре целокупни текст примедбе са страна 157—159. Јулинчевог издања по примерку којим располаже библиотека Московског универзитета, са паралелним преводом на савремени српскохрватски језик:

Нѣкоторой въ Виѣнѣ спушта
6 годъ назадъ писавъ на
Сербског митрополита и
епископи пасквилы и чрезъ
византинцовъ купцевъ, также
соперниковъ митрополитскихъ
онѣя по публичнымъ домамъ
розсѣвавъ, списалъ наконецъ
стихами Россійскими и Сербски-
ми двѣ онѣимъ почти подобныя
книжки, подъ наименованіемъ
Плачь Сербіи, которыя тыежъ
его единомысленники (1761) об-
манувше языку неумѣющога въ

Неки (човек), који је у Бечу
пре 6 година писао
о српском митрополиту и
епископима пасквиле па их је преко
византијских трговаца као и
непријатеља митрополитових
на јавним местима растурао,
написао је напокон
руским и српским стиховима
две књижице, готово истоветне
са споменутим пасквилама,
под насловом „Плачь Србије“, које су
његови истомишљеници објавили
у Млечима 1761, преваривши

Венеџи типографа напечатали. Оной духовной пасквилантъ многія клеветы на клеръ и народъ тамо употребили, и при протчихъ неосновательствахъ говорить, будто бы Срби в' Венгрии обитающіе не имѣли никакой вольности, что явна ложъ есть, когда привилегіи в' рукахъ суть; только онъ, какъ мнѣ кажется, не могши того достаться, чего желалъ, клеветати умыслилъ. Для чево типограф оной увѣдомившись потомъ отъ своего настоящаго челоуѣка, онія совсѣмъ бросилъ, какъ и есть вещь брошенія достойна, потому что вѣрность Сербского народу пребудетъ всегда не нарушна, а вольности ево тѣмъ постояннѣе.

штампара који не зна језик. Тај духовни пасквилант обасуо је клеветама клер и народ па поред других неодрживих тврдњи каже да Срби који обитавају у Мађарској нису наводно имали никакве слободе, што је очевидна лаж, јер су им привилегије у рукама, па је он, пошто, чини ми се, није могао да постигне оно што је желео, наумио да клевете. Због тога је тај штампар, сазнавши касније од свог правог човека о чему се ради, оне (књижице) сасвим бацио, пошто су и биле ствар за бацање, јер верност српског народа остаје заувек нерушава, а слободе његове утолико сталније.

Наведена примедба подудар се углавном по свом језику са осталим текстом књиге. Нема у њој читих „србизама”, али они нису много чести ни на другим странама Јулинчевог дела. Већина правих руских језичких особина које су дошле до изражаја у редовима примедбе карактеристична је и за основни текст „Кратког увода”, све до префикса *роз-* (*розсѣваѣ*), уп. *рoсказуетъ* 13. У примедби, као и другде, находе се инфинитивни облици са *-тъ* (*достаться*) и *-ти* (*клеветати*), заменички и придевски облици са завршецима *-ой*, *-ого* (*нѣкоторой*, *оной*, *духовной*, *сербского*), руски ген. јд. *народу* (*сербского народу*). Посебно се истичу заменички облици *чево*, *ево* (*для чево*, *вольности ево*), у којима се одразио руски изговор (поред ортографски исправног *его*, *чево*: *его единомысленики*, *чего желалъ*). Сличних облика на *-во*, изгледа, нема у основном тексту књиге. Аутор примедбе, као и писац целе књиге, употребљавао је више руских (не црквенословенских) речи, као што су *почти* „скоро, готово”, *будто* „тобоже”, *только* „само”, предлог *для* „за, ради”.

Ове чињенице пружају могућности за упоређивање језичких особина спорне примедбе са језичком праксом Захарије Орфелина, који се при писању руководио одређеним принципима.

Свестан чињенице да је језик српске књиге XVIII века тешко приступачан већини писмених људи, Орфелин је више пута манифестовао своје настојање да прилагођава језичку структуру својих дела и издања књижевно-језичком нивоу просечног читаоца који је владао матерњим

језиком, овладавао током учења основним знањем рускоцрквенословенског језика, а у знатно мањој мери се сналазио у језику руске световне књижевности, односно руском говорном језику.

Поткрај живота Орфелин је излагао у писму митрополиту Путнику намеру да изради немачки и латински речник на основу „російских лексиконов”, преобраћајући „россискія реченія въ славенскія и сербскія”.⁷ Такав поступак се назире у многим Орфелиновим радовима. Објављујући, на пример, у „Славено-сербском магазину” „Письмо Ахмета сына Солиманова”, узето из петроградског часописа „Сочинения и переводы, к пользе и увеселению служащие” (јанварь 1758), Орфелин место руског *теперь* доноси *садъ* (48), место *только* — *само* (57—58) и *только* (60 и 63), место *однако* — *обаче* (65), место *почти* — *мало чѣо* (66), то јест замењује руске речи било српским било црквенословенским. Место руског *больше* уноси *више* (49, 51, 61), а место *большаго* (*своего щастія*) — *вѣще* (*свое среће*) (53) и сл.

Исто тако је Орфелин доследно уклањао, прерађујући руске текстове, руски предлог *для* па га је замењивао са *ради*. Таквих примера има како у „Писму Ахмета”, тако и у другим написима „Магазина”. Биографија Теофана Прокоповича је пренесена у „Магазин” из руског извора са минималним „дотеривањем” (углавном са претварањем инфинитивног *-ть* у *-ти*); међутим на месту *для* у оба случаја његове употребе појавио се облик *ради* (90 и 93). Слична је ситуација, кад је реч о предлогу *для*, и у „Школским разговорима” који се налазе у склопу удбеника „Первые начатки латинскаго языка” (Венеција, 1767), а преузети су из књиге „Школьные разговоры” И. Лангеа (Петроград, 1763): изразима *ради писъма*, *ради того что*, *ради чего*, *ради того* и сл. из Орфелинове верзије (стр. 386, 387, 412, 433) одговарају примери *для писъма*, *для того что*, *для чего*, *для того* у изворном тексту.

Поред праве руске лексике, коју се у више случајева Орфелин трудио да уклони, у руским текстовима које је Орфелин употребљавао за своја издања било је фонетских русизама, тј. случајева нарушавања конвенционалне рускоцрквенословенске ортографије у складу с живим говором Руса. Између осталог у руским књигама XVIII века често се срећу облици ген. и ак. јд. заменица и придева са трансформираним према изговору завршецима: *ево*, *ково*, *доброва* и сл. место ортографски исправних облика *ею*, *кою*, *доброга* и сл.⁸ Појединих таквих примера има и у српским текстовима, поготову кад је писац Србин знао руски говорни језик па се при писању поводио за њим. Светзар Стијовић је забележио у „Исто-

⁷ Димитрије Руварац, *‘Ахарија Орфелин. Животописно-књижевна црта*. — Споменик СКА, X, 1891, стр. 90.

⁸ Види: Булаховский Л. А. *Курс русскаго литературнаго языка*. Т. II. Киев, 1953, стр. 163; Винокур Г. О. *К истории нормирования русскаго писменнаго языка в конце XVIII века*. — У књизи: Винокур Г. О. *Избранные работы по русскому языку*. Москва, 1959, стр. 187.

рији Црне горе” Василија Петровића облик *ничего*⁹. Томе се може додати и пример *никакова (награждения)*, који се налази на стр. 38 те књиге.

У руским изворима које је Орфелин искористио за „Магазин”, „Первые начатки” и друга своја издања било је на десетине сличних облика. Орфелин их је, међутим, редовно уклањао, придржавајући се рускословенске ортографије, која је, уосталом, у датом случају ближа српском говору, док су руски завршеци *-во, -ва* туђи српском језичком осећању. Испитујући текстове „Магазина”, А. Младеновић није регистровао ниједан придевски или заменички облик на *-во, -ва*.¹⁰ Орфелинов поступак може се илустровати овим примером: шести редак трећег епиграма, објављеног у „Магазину” (стр. 76), у руском оригиналу гласи: *И отъ тоски взяла другова на постелю*, док га Орфелин доноси у преуређеном виду: *И отъ скорбы взяла другоа на постелю (скорбы место тоски, другоа место другова)*¹¹.

Када после свега изнесенога читамо у примедби на крају Јулинчевог дела *для чево ,због чега, ради чега’, ево ,његов’ (вольности ево)*, довођење овог текста у везу са Орфелином и његовим политичким рачунима испада нереалним. Аутор примедбе пре би могао бити сам Јулинац који је као руски официр ваљда боље владао живим руским језиком и био више склон да га употребљава неголи Орфелин, чије је знање руског језика било, као што је познато, књишко¹² и који се свесно клонио неких елемената живог руског говора.

Околности под којим су се појавиле две варијанте Јулинчеве књиге остају још увек неразјашњене. Наведени аргументи против мишљења да је Орфелин писац загонетне примедбе у „Кратком уводу” нису безначајни, али нису ни довољно јаки да се дефинитивно разоткрије и утврди Орфелинова улога (учешће односно неучешће) у ревидирању првобитног Јулинчевог текста и да се коначно установи аутор примедбе. Изнесени подаци упозоравају, међутим, на објективну нужност да се у проучавању историје српске књиге разрађује и примењује ефикаснији метод, такав у коме би се удруживали и узајамно допуњавали методолошки приступи историјске и филолошке науке, тј. истраживачка средства појединих специјалних историјских и филолошких дисциплина.

Владимир П. Гудков

⁹ Светозар Стијовић, *Графијске, йравойисне и фонейтске особине „Историје о Црној Гори” Василија Петровића*. — Прилози проучавању језика. Књ. 11. Нови Сад, 1975, стр. 46.

¹⁰ А. Младеновић. *О неким рускословенским и српскохрватским језичким особинама у Орфелиновом „Магазину”*. — Зборник за филологију и лингвистику. Књ. XIII/I, 1970, стр. 113—114.

¹¹ Цео овај епиграм са побележеним разликама од изворног текста је објављен у студији: В. П. Гудков. *Особенности воспроизведения русских текстов в „Славено-сербском магазине”*. — Вестник Московского университета. Филологија. 1977, бр. 1, стр. 63.

¹² О томе је писао сам Орфелин у *Историји Петра Великог*.

**ЯЗЫКОВЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА
ОБ АВТОРЕ ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНОГО ПРИМЕЧАНИЯ
В „КРАТКОМ ВВЕДЕНИИ В ИСТОРИЮ СЕРБСКОГО НАРОДА”
П. ЮЛИНЦА**

Резюме

Владимир П. Гудков

Первая печатная история сербского народа в изложении Павла Юлинца была опубликована в 1765 году в Венеции в двух вариантах. В одном из них в конце книги помещено обширное примечание политического характера. Считается, что оно принадлежит перу Захария Орфелина. Анализ языковых особенностей примечания не подтверждает этого мнения. В тексте примечания отмечен целый ряд собственно русских (не церковнославянских и не сербских) языковых элементов, которые, судя по другим изданиям, Орфелин сознательно избегал.